

ПОТЕНЦІАЛ СУФІКСАЛЬНОГО СПОСОБУ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА КАДАСТРУ

© Тур О., 2010

Стаття містить аналіз можливостей суфіксального способу творення термінів. Автор схарактеризував найпродуктивніші моделі творення термінів для позначення понять землевпорядної галузі: абстрактних віддієслівних іменників, що є назвами процесів і дій, назв пристроїв і механізмів, споруд, людей за видом виконуваної ними роботи та ін.; причини заміни одних суфіксів іншими, змертвіння непродуктивних суфіксів.

Ключові слова: термінологія землеустрою та кадастру, деривація, похідне слово, суфіксація, продуктивна модель творення термінів.

The article deals with the analysis of variants of suffixal method of term formation. The author characterized the most productive models of term formation in order to determine the notions of land tenure branch: abstract verbal nouns denoting the processes and actions, names of devices and mechanisms, buildings, persons according to their occupation etc.; the reasons of change one suffix by others, disappearance of unproductive suffixes.

Keywords: term system of organization of the use of land and cadastre, derivation, derivative words, suffixal word formation, productive model of term formation.

Потреба в унормуванні науково-технічної термінології вимагає всебічного лінгвістичного аналізу терміносистем різних галузей науки й техніки. Термінологія землеустрою й кадастру — відносно нова, належно не досліджена й уніфікована система терміноодиниць. Тож комплексне вивчення закономірностей і специфіки творення термінів землевпорядної галузі є актуальним.

Процес найменування понять науки й техніки є об'єктивним і в той же час творчим процесом. «Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації — складний, він визначається об'єктивними й суб'єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами» [1, с. 160–161]. Суфіксація є одним з найпоширеніших способів творення як загальноживаних слів, так і термінологічної лексики. У процесі творення термінів цим способом відбувається «включення вихідного знака в клас знаків, позначених суфіксом» [2, с. 281]. Суфікси виразно відрізняються від префіксів широким діапазоном варіювання [3, с. 10]. Вони виконують функцію ономазіологічного базису, відносячи похідні до тієї чи іншої поняттєвої категорії й експліцитно відображаючи категоріальні зв'язки понять певної галузі.

Вивчення можливостей суфіксального способу творення термінів землевпорядної галузі, на наш погляд, доцільно проводити в межах лексико-тематичних груп термінів. Це дасть змогу оцінити продуктивні та непродуктивні моделі творення терміноодиниць, сприяючи цим самим унормуванню термінологічної галузевої лексики.

Основним засобом номінації дій, процесів та операцій виступають суфікси **-нн(я)**, **-анн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, яким властиве загальне словотвірне значення опрідметненої дії, процесу та які додаються до дієслівних основ. Такі терміни означають не саму дію в її конкретному вияві, а лише назви процесів та дій. «Дієслівність як граматична категорія в технічній термінології, — говорить Г. О. Винокур, — виступає не у формі самих дієслів, які не можуть бути виразниками логічного суб'єкта, а у формі абстрактних іменників, що зберігають значення дії, але поєднують його із значенням абстрактної предметності» [4, с. 13]. На думку вченого, абстрактні віддієслівні іменники

на **-ння** в складі технічної термінології є «...ідеальними термінами для визначення технічних процесів» [4, с. 14]. Розглядаючи суфіксальну термінологічну деривацію, можна виявити деякі особливості в творенні термінів за допомогою зазначених морфем:

1. Вони можуть утворюватися як від власномовних, так і від запозичених основ: *руйнувати* — *руйнування*, *жити* — *живлення*, *викорчовувати* — *викорчовування*, *вимірювати* — *вимірювання*, *перезволжити* — *перезволоження*, *виснажити* — *виснаження*, *нашарувати* — *нашарування*, *очистити* — *очищення*, *розпушувати* — *розпушування*, *розмивати* — *розмивання*, *евтрофувати* — *евтрофування*, *фільтрувати* — *фільтрування*, *класифікувати* — *класифікування*, *диференціювати* — *диференціювання*, *акумуляувати* — *акумуляування*.

2. Часто бувають членами словотвірних ланцюгів, які відображають системні зв'язки понять: *гіпс* — *гіпсувати* — *гіпсування*, *межа* — *межувати* — *межування*, *земля* — *землювати* — *землювання*, *пай* — *паювати* — *паювання*, *компост* — *компостувати* — *компостування*.

3. Позначають різноманітні природні процеси та явища (*виснаження*, *пересихання*, *замулювання*, *випаровування*) та численні технологічні операції та дії (*відмежовування*, *залуження*, *осушення*, *видобування*, *дослідження*, *бонітування*, *закріплення*, *спорудження*, *обслуговування*, *вимірювання*).

Можемо виділити такі типи твірних дієслівних основ:

- префіксальні основи з префіксом **-ува- (-юва-)**: *випаровування*, *вишукування*, *застосування*, *замулювання*, *заболочування*;
- безпрефіксні основи з префіксом **-ува- (-юва-)**: *дренування*, *керування*, *межування*, *візирування*, *землювання*, *драгірування*, *дощування*, *планування*, *дарування*, *гіжування*;
- префіксальні основи з префіксом **-а-**: *осідання*, *вимерзання*, *вимивання*, *розмивання*, *випасання*, *заягання*, *збирання*, *вклинювання*;
- безпрефіксні основи з префіксом **-и- (-і-)**: *старіння*, *володіння*;
- префіксальні основи з префіксом **-и- (-і-)**: *дослідження*, *знешкодження*, *осушення*, *відновлення*, *збагачення*, *відхилення*, *затоплення*, *відведення*

У сучасній українській науковій мові взагалі й у терміносистемі землевпорядної галузі зокрема диференціюються види віддієслівних іменників на позначення тривалих (постійних) і нетривалих дій та процесів (на відміну від російської). Використання таких термінів допомагає розрізняти значення процесу та результату дії, що особливо важливо для технічної термінології: *очищати* — *очищення*, *очищувати* — *очищування*; *розмежувати* — *розмежування*, *розмежовувати* — *розмежовування*.

Помітна тенденція до дедалі активнішого утворення складних віддієслівних іменників із суфіксами **-анн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**: *грунтопоглиблювання*, *землевпорядкування*, *землечерпання*, *сінокосіння*, *ресурсозаощадження*.

Оскільки суфікс **-тт-(я)** зі значенням виразно опрідметненої дії приєднується до префіксальних основ з переважно односкладовим коренем, що закінчується на голосний звук, а кількість таких словотвірних основ у терміносистемі землеустрою та кадастру обмежена, то можемо говорити про поодинокі приклади: *риття*, *підняття*, *покриття*.

У творенні назв дій та процесів також бере участь суфікс **-к-(а)**. Проте на сучасному етапі розвитку української технічної термінології взагалі та термінології землеустрою і кадастру зокрема спостерігається спад його продуктивності та нульового суфікса на користь термінів із суфіксом **-анн-(я)**: *розробка* — *розроблення*, *промивка* — *промивання*, *розлив* — *розливання*, *обробка* — *обробляння* / *оброблення*.

Успішно конкурують із власномовними суфіксами на позначення дій та процесів іншомовні суфікси **-ацій(а)**, **-цій(а)**, **-аж-**, **-инг-**, які, щоправда, активізувалися в термінотворенні й менше використовуються в загальній мові. Так, деривати з морфемою **-аці(я)** творяться від дієслівних основ із суфіксом **ува-** (рідше **-ізува-**) й мають основне значення опрідметненої дії або наслідку дії,

наприклад: *стабілізувати* — *стабілізація*, *експлуатувати* — *експлуатація*, *деформувати* — *деформація*, *фільтрувати* — *фільтрація*. З огляду на те, що автохтонний суфікс **-нн-(я)** може також вільно приєднуватися до іншомовних основ, він стає фактором стримування абсолютного використання морфеми **аці(я)**: *нівеляція* — *нівелювання*, *диференціація* — *диференціювання*, *аккумуляція* — *акмулювання*.

У запозиченнях виділяємо суфікси **-аж** (*кольматаж*, *лесиваж*, *пикетаж*, *плантаж*, *дренаж*) та **-инг/інг** (*моніторинг*, *риформінг*, *лізинг*). Формант **-инг** як морфема спочатку усвідомлювався лише в англійській мові, з якої запозичувалися слова, що закінчувалися на **-ing**. Зі збільшенням кількості запозичень та їхньою адаптацією до нових умов функціонування цей формант став вищелюватися в українській мові як суфікс.

Найпродуктивнішою моделлю творення термінів для позначення машин, механізмів, приладів та пристроїв є основа дієслова + **-ач**: *зволочувач*, *зрошувач*, *розтилювач*, *вимірювач*. Причому більшість із них має тенденцію ставати членом композита: *землепоглиблювач*, *трунторозпушувач*, *трунтопідпушувач*, *трунтозмішувач*. Для термінів із зазначеним суфіксом характерна полісемія (*поглинач* — *пристрій*, *що використовується для поглинання чого-небудь*, *поглинач* — *речовина, що має здатність поглинати що-небудь*). Менш продуктивні утворення із суфіксами **-ор** та **-ер**. Такі терміни творяться від дієслівних основ іншомовного походження з морфемою **-ува (-юва)**: *індикатор*, *колектор*, *грейдер*, *скрепер*.

Назви споруд утворюються за допомогою суфікса **-ник**: *відстійник*, *рудник*, *могильник*.

Праслов'янський суфікс **-арь**, запозичений з латинської мови (**-ariu-s**), уживався для творення назв людей за їх професією: *винарь*, *глинарь*, *косарь*. В українській мові XVII–XVIII століття значення суфікса **-ар** розширилося, за допомогою нього утворювалися назви людей за іншими ознаками: *господарь*, *владарь*. У сучасній термінології землеустрою та кадастру іменників із суфіксом **-ар** спостерігаємо небагато. Вони утворилися від основ іменників: *оренда* — *орендар*, *плуг* — *плугатар*.

Праслов'янський суфікс **-іко** — др. **-ик-ъ** чи його пізніший ускладнений варіант — **-ьн-ик** використовувався для утворення назв людей за видом виконуваної ними роботи: *ремесленикъ*, *чередникъ*. Продуктивним в українській мові він став у XX столітті: *полільник*, *дослідник*, *власник*, *землерозвантажник*, *аграрник*, *межувальник*, *землевласник*, *землевпорядник*, *візирувальник*.

Говорячи про українські іменникові суфікси на позначення назв суб'єкта дії, слід зауважити існування паралельних суфіксів для творення тотожних або синонімічних понять **-ар** — **-ник**: *дударь* — *дудникъ* [5]. Зіставлення таких паралельних продуктивних–непродуктивних суфіксів допомагає окреслити процес вибудовування системи суфіксів української мови, з'ясувати причини заміни одних суфіксів іншими, змертвіння непродуктивних суфіксів, появу нових і, насамкінець, виробити рекомендації щодо унормування словотвірної системи різних галузей людських знань. Так, структури найменувань осіб за родом занять із суфіксами **-ник**, **-щик** взаємозамінні. Проте нині суфікс **-ник** є продуктивним, а суфікс **-щик** малопродуктивним для української мови, але основним для творення назв осіб за родом занять у російській мові. Утворення із суфіксом **-ач** належали до числа продуктивних словотвірних типів української мови протягом усього періоду її розвитку, наприклад: *орачь*, *скидачь* [6]. У терміносистемі землеустрою та кадастру іменники із суфіксом **-ач** мають значенням «носії процесуальної ознаки»: *землекористувач*, *заорювач*, *сіяч*. Проте словотвірні можливості суфікса **-ник** ширші, ніж суфікса **-ач**, оскільки вони не мають формальних обмежень: іменники із суфіксом **-ник** можуть утворюватися як від дієслів доконаного виду, так і від непрефіксальних дієслів, граматичні особливості яких не дозволяють залучення до творення віддієслівних іменників суфікса **-ач**. Суфікс **-ець** у давній українській мові при віддієслівному та відприкметниковому словотворі відзначався продуктивністю: *жнець*, *чужоземець* [6]. І. Ковалик зауважує, що «суфікс **-ець** у сучасних східнослов'янських мовах є продуктивним у відіменниковому словотворчому типі й одночасно той самий суфікс у віддієслівному словотворчому

типі є непродуктивним» [7, с. 16]. У сучасній українській терміносистемі землеустрою та кадастру функціює невелике коло лексем із суфіксом **-ець**: *землеволоділець, ґрунтознавець, землезнавець*.

Типовим для сучасної термінодеривації є словотвірний тип із суфіксом **-ість**, за допомогою якого в термінології землеустрою й кадастру утворюються іменники «для вираження ознаки абстрагованості від предмета або властивості чого-небудь» [8, с. 16]: *розораність, вологість, громізdkість, щільність, родючість, активність*.

Цей словотворчий формант виявляє високу продуктивність, що цілком відповідає загальній тенденції розвитку системи словотвору в спеціальній підмові — «спеціалізації... продуктивних словотвірних моделей на вираження певних категорій понять» [9, с. 134]. Твірними для таких іменників можуть бути:

- безсуфіксні якісні прикметники (*сухий — сухість, вологий — вологість, родючий — родючість, в'язкий — в'язкість, стійкий — стійкість*);
- суфіксальні якісні та відносні прикметники (*вапнистий — вапнистість, порожнистий — порожнистість, пластичний — пластичність, пористий — пористість*);
- префіксальні прикметники та дієприкметники (*азональний — азонанльність, розораний — розораність, зволожений — зволожений, перезволожений — перезволоженість, забруднений — забрудненість, перепрофільований — перепрофільованість, заболочений — заболоченість, насичений — насиченість*);
- композити (*вологоємний — вологоємність, землемісткий — землемісткість, землезабезпечений — землезабезпеченість, вологолюбний — вологолюбність, повітропроникний — повітропроникність*).

Опредмечені назви якостей утворюються за допомогою суфіксів **-ин** та **-от**, наприклад: *широта, довгота, теплота, густина, глибина, товщина*.

Назви природних об'єктів, ареалів, що характеризуються певними рисами, творяться за допомогою суфікса **-ищ(е)**: *річище, водоймище, середовище, сховище, торфовище, урочище, звалище, урвище*.

Сучасна термінодеривація тяжіє до утворення складених найменувань на позначення об'єктів, їх ознак та процесів. Визначальну роль при їх творенні відіграють прикметники, оскільки вони є основними виразниками характеристики понять, предметів і явищ, класифікують та диференціюють їх. Якісні прикметники, що входять до складу досліджуваної терміносистеми, утворюються від іменникових основ за допомогою суфіксів **-уват**: *піскуватий, тріцинуватий, солончакуватий, шаруватий*; **-ист, -аст**: *мулистий, глинистий, зернистий, підзолистий, кам'янистий, глиноземистий, пористий, порожнистий, болотистий, бур'янистий*; **-к**: *пухкий, легкий, важкий (ґрунт), рідкий (ліс)*; **-ок**: *глибока (оранка), широке (річище)*; **-н**: *дрібний (пісок), крупний (тл)*. Відносні прикметники теж входять до складу словосполук. Вони можуть утворюватися від іменникових основ:

1. За допомогою суфіксів **-н** (*вугільний, рослинний, мінеральний*), **-ан(-ян)** (*соляний, земляний, піщаний, водяний, повітряний*), **-ов, -ев** (*ґрунтовий, гумусовий, уламковий, глейовий*) і вказувати на відношення до матеріалу, речовини;

2. За допомогою суфікса **-н** (*захисний, буферний, допоміжний, охоронний, прикладний, підсобний, діяльний, заповідний, літоральний, дренажний, стічний*), **-ов** (*кормовий, пошуковий*) і вказувати на ознаку щодо призначення;

3. За допомогою суфікса **-н** (*річна кількість, поточні зміни, сезонний режим*), **-ов** (*тимчасове землекористування*) і вказувати на відношення до часу;

4. За допомогою суфікса **-н** (*болотний, вертикальний, низинний, земний, сусідній, заплавний, ландшафтний, верхній, цілинний, селищний*), **-ев, -ов** (*річковий, шельфовий, верховий, плавневий, ґрунтовий, поверхневий, капілярний, польовий, ландшафтний, лісовий, схиловий*) і вказувати на ознаку щодо місця;

5. За допомогою суфіксів **-ов, -н** і вказувати на ознаку щодо кількості, розміру, об'єму (*кількаразове переорювання, сумарна радіація, одиничний випадок, кількісні зміни*).

Прикметники із суфіксом **-ськ (-зьк, -цьк)** виражають відношення до того, що назване мотивувальним словом: *сільське господарство — сільськогосподарський, фермер — фермерський, селяни — селянський, грабар — грабарський, громада — громадський*.

Проблематичним питанням залишається правомірність уживання активних дієприкметників, утворених від дієслів за допомогою суфіксів **-уч(ий), -юч(ий)**. Мовознавці вважають їх периферійними дієслівними похідними щодо морфологічної системи української мови [10, с. 441]. Активні дієприкметники в українській мові мають обмежене коло вживання, проте у фаховому мовленні землевпорядників зустрічаємо такі терміни: *поглинаюча поверхня, фільтруючий прошарок, перекиваючі породи, прилягаючі ділянки, оточуюче середовище, підстилаюча поверхня, меліоруючі речовини*. Не можна не погодитися з думкою К. Г. Городенської, що в українській мові є власні ресурси для творення активних дієприкметників. Отже, для вираження призначення чого-небудь виконувати певну активну дію, спрямовану на інший об'єкт, слід вживати віддієслівні прикметники із суфіксом **-льн**, який приєднується до основ дієслів недоконаного виду (*фільтрувальний, сортувальний, землювальний*); здатність чого-небудь виконувати активну дію, спрямовану на щось, передають прикметники із суфіксом **-івн** (*руйнівний*); здатність чого-небудь виконувати дію, не спрямовану ні на що, яка є постійною фізичною або хімічною властивістю чогось, реалізують прикметники із суфіксами **-к, -лив, -уч** (*в'язкий, липкий*) [11, с. 13]. Пасивні дієприкметники в терміносистемі землеустрою та кадастру утворюються за допомогою суфіксів **-ен, -н**: *захоронені відходи, зрівноважена вартість, обґрунтовані проектні рішення, установлений порядок, закріплені точки*.

Отже, суфіксація є одним з основних способів утворення термінів землевпорядної галузі. Характер суфіксальних дериватів на позначення конкретних груп землевпорядних понять, використання при цьому однотипних (іменникових та дієслівних) основ свідчить про системність аналізованої термінології. Суфікси, які беруть участь у термінотворенні, з одного боку, формують дериваційні парадигми досліджуваних термінів, які належать до певної поняттєвої категорії, з другого — виступають своєрідними константами в структурах, утворених за їх допомогою. Особливо високу активність і регулярність в українській термінології землеустрою та кадастру виявляють суфікси, за допомогою яких утворюються терміноодиниці таких тематичних груп, як назви дій та процесів, властивостей.

1. Панько Т. Українське термінознавство: підручник / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. — Л.: Світ, 1994. — 216 с. 2. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). — М.: Наука, 1977. — С. 222–303. 3. Клименко Н. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Клименко // Українська мова та література. — 2000. — № 29–32. — 94 с. 4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и лит.: сборник статей по языкознанию. — М., 1939 — Т. 5. — С. 3–54. 5. Лексикон славеноросський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука, АН УРСР Ін-т мовозн-ва ім. О. О. Потебні. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 271 с. 6. Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. В. В. Німчук. — К.: Наук. думка, 1964. — 202 с. 7. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. — Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. — 83 с. 8. Ковалик І. І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. — Кн. 7, 8. — Л., 1963. — 81 с. 9. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко — М.: Наука, 1977. — 246 с. 10. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. — К.: Вища шк., 1997. — 493 с. 11. Городенська К. Проблеми словотвірної ідентичності в українській термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. — К., 1998. — С. 10–13.